

פרק חמישי

דף נג

'ונפשות' - בנין שעושיין על הקבר (רש"י, תוס'). ועי' מגדים חדשים כאן אריכות בזה).

'רב ושמואל, חד תני מעברין, וחד תני מאברין' - לפנינו בירושלמי (כאן ה' א, וכו' בברכות פ"ח ה"ו ועבו"ז פ"א ה"ב) איתא להדיא מי אמר מה, רב אמר מאברין, ושמואל אמר מעברין. אך רבנו חננאל (כאן) ציטט הירושלמי: רב תני מעברין, ושמואל תני מאברין (וכן נחלקו אם לומר 'אותו לאורו' [מלשון 'אך בזאת נאות לכם'] או 'יעותו' [מלשון 'לעות את יעף דבר']), וכן אם לומר 'יום אידיהם' [מלשון 'כי קרוב יום אידם'] או 'יום עידיהם' [מלשון 'ועידיהם המה'] - ובזה נחלקו גם בתלמודא דידן עבו"ז ב ע"א).

ובענין אם יש להוכיח ממחלוקות אלו שעדיין לא היתה המשנה כתובה בימי האמוראים - עי' מגדים חדשים כאן ולהלן סב ע"ב (ע"ש), ויש להוסיף על דבריו את דברי מהר"ץ חיות עצמו ב'מבוא התלמוד' פרק לג [כל כתבי מהר"ץ חיות עמ' שמז], וע"ע להר"ר מרגליות בספר יסוד המשנה ועריכתה).

'מערת המכפלה... למ"ד ב' בתים זה לפניו מזה מאי מכפלה' - פרש"י: דבשני בתים לא שייך בהו לשון כפולה. עכ"ל. ולכאורה לא מובן למה לא שייך בהם לשון כפולה. ועוד קשה הרי מצינו שאברהם אומר לבני חת "ויתן לי את מערת המכפלה", הרי שכבר אז קראה מערת המכפלה, והרי עוד לא היתה כפולה בזוגות. ויש לומר, שבאמת שייך גם בשני בתים לשון כפולה, וכן היה שמה אז וכך ציינה אברהם לבני חת, אך מה שאנו היום משתמשים תמיד בשם זה, אע"פ שאין כל יחודיות בשני בתים זה לפניו מזה - היינו משום שכפולה בזוגות. משא"כ למ"ד בית ועלייה על גביו, - זהו דבר חידוש לעשותו במערה, ולכן אנו קוראין לו מערת המכפלה (בן יהוידע, וע"ע מהרש"א שהקשה למ"ד ב' בתים איך יודעים זאת הרי לומדים מתיבת "המכפלה" שכפולה בזוגות, אלא קבלה היתה בידם. עכ"ד [ועע"ש מה שהביא בשם ספר הזוהר]. וע"ע איי הים, פתח עינים, כתית למאור, עיון יעקב, עץ יוסף, שפת אמת, מגדים חדשים).

'שכפולה בזוגות' - בתוך המערה, והציונים שיש היום למעלה - עשאוים הגויים לפי דעתם, ואין אנו יודעים מיקום קבורתם המדויק, וסדר קבורתם מבואר בזה"ק שני אופנים, וברוך היודע (בן יהוידע). והגויים שנפלו לתוך המערה ומתו, ודאי שתיכף ומיד נעשו עפר או נטלום השדים וזרקום לתוך הים, כי אי אפשר שתשאר נבלתם שם רגע, אע"פ שהאבות קבורים במערה הפנימית והתחתונה (בן יהוידע, וע"ש שכתב דנראה דדברי רב ושמואל שניהם אמת, שגם הם שתי קומות וגם זה לפניו מזה, ע"ש).

'נמרוד שמו... אמרפל שמו...' - ונפק"מ לקורא לחבירו 'נמרוד' אם יכול לתובעו בדין, וכן אם מותר לאדם לקרוא לבנו כן. למ"ד נמרוד שמו מלידה - אין בכך כלום, אך למ"ד שנמרוד שמו ע"ש רשעו - אסור לקוראו כן (תורת חיים, בן יהוידע). ועי' בתורת חיים שכתב נפק"מ גם במחלוקת 'מעברין' ו'מאברין', ובמחלוקת 'מערת המכפלה' ובמחלוקת 'ויקם מלך חדש'. ועי' איי הים, פתח עינים, מנחת ישראל. ובבן יהוידע תלה פלוגתא דרב ושמואל לגבי נמרוד ואמרפל, - בפרש"י ותרגום אונקלוס על "נמרוד גיבור ציד לפני ה'", שרש"י פי' לשון רשע, ואונקלוס פי' לשון גבורה, ע"ש).

'חד אמר חדש ממש' - פי' שאפילו לא היה בן המלך הקודם, שהרי בן המלך תמיד נקרא יורש העצר ומעורה במלכות ולא נקרא 'חדש ממש', אלא ע"כ היה מחוץ למשפחת המלוכה ובא למלוך (איי הים, בן יהוידע). וע"ע מאור עינים ריש פר' שמות, מגדים חדשים).

'אושעיא בריבי' - פרש"י: אדם גדול בדורו, וכל היכא דקרי 'בריבי' הכי פירושו. עכ"ל. וכו"ה ברש"י במקומות רבים בתלמוד, אמנם לא תמיד הוא כך, ועי' סיכום נפלא וכללים בזה למהר"י פיק-ברלין בהגהתו שעל 'קיצור כללי התלמוד' (שבסוף מס' ברכות דפוס וילנא, מו ע"ב בדפי הרא"ש, ד"ה ברבי) ובספרו 'הפלאה שבערכין' על ספר הערוך (ערך קלר), ובהגהות בן אריה (על קיצור כללי התלמוד שם, אות ד).

'ארבעה ארבעה באמה...ששה ששה באמה' - יתכן דבימי רבי אושעיא היו לומדים רק ארבעה סדרים, כדמצינו בכ"מ שהיו בקיאים רק בארבעה סדרים, לכן זכו לשבת ארבעה באמה. ובימי רבי אלעזר בן שמוע היו לומדים כל הששה סדרים, לכן זכו יותר - לשבת ששה באמה (בן יהוידע).

'ששה באמה' - פרש"י: שהיינו מתקרבין לשמוע מפיו ודוחקין זה את זה. עכ"ל. וצ"ב למה לא ביאר כן כבר לעיל על 'ארבעה באמה' (ואולי הגירסא שלפניו היתה מהופכת).

'כפתחו של אולם...היכל' - יש מפרשים לענין רוחבם [האולם כ' אמה, וההיכל י' אמה] (רש"י, מאירי), ויש מפרשים לענין גובהם [האולם מ' אמה וההיכל כ' אמה] (רבנו חננאל). וע"ע בן יהוידע, ענף יוסף בשם אור כשלמה.

'ואנו כמלוא נקב מחט סידקית' - והרמב"ם (בהקדמה לפיהמ"ש ד"ה אחר) כתב: 'אפילו כמחט סדקית אינו' (ועי' מגדים חדשים).

וע"ע שיחות הגר"ח שמואלביץ (תשל"א מאמר כג, ותשל"ג מאמר ב עמ' 1).

'...לגמרא...לסברא...לשכחה...' - בספר נהורא דאורייתא (מאמר 1 פרק א) ערך רשימת דרגות לימוד התורה זה כנגד זה ונסדרם בצורת טבלה אופקית:

גמרא	חכמה	כח התפיסה	שמיעת האוון	תחילת הלימוד : שמיעה מהרב (ליגמר')	תורה שבכתב
סברא	בינה	כח השכל	בינת הלב	סידור הסברות (ליסבר')	תורה שבעל פה
שכחה	דעת	כח הזכרון	עריכת שפתים	חזרה עד שסדורה בפיו	שניהם

'דלא גמרי מחד רבה, לא נתקיימה תורתן בידם' - פרש"י: והיו שומעין מזה בלשון זה, ומזה בלשון אחר, אע"פ ששניהם אחד, שינוי לשון מבלבלן ומשכחן. עכ"ל. ובזמן הזה צריך שלא יחליף לימוד הבקיאות בכמה מיני ספרים, אלא יתפוס אחד לחזרה, כגון שלא יחליף השו"ע לשאר קיצורים, כי יתבלבל ומשכח. וכן צריך שלא ישנה הספר שלמד בו, כי יש בו שינוי הדפין ומבלבל אותו (נהורא דאורייתא מאמר ג פ"ו הדרך השישית).

'בני יהודה דגלו מסכתא' - יש כמה פירושים מהו 'גלו מסכתא':

א. לימדו לאחרים (רש"י 'כך שמעתי', פירוש התלמוד לרב ניסים גאון בפ"י ראשון. ועי' מגדים חדשים).

ב. מפרשים שמועותיהם ומדקדקים בטעמו של דבר עד שמתישב בלבן (רש"י 'לישנא אחרינא').

ג. שמקדימים לתלמידים ומודיעים להם תחילה באיזה דבר רוצים ללמוד, ומתוך כך התלמידים שונים מעצמם אותו דבר (פירוש התלמוד לרב ניסים גאון בפירוש שני, המאירי בחידושו ובכית הבחירה בשמו, הגהות הריעב"ץ [ועי' לרב היח"ס נר"ו בספרו יחי יוסף סי' טז אות ד, עמ' רטז]).

ד. שנתכוונו להורות כהלכה (מהרש"א ע"פ הגמ' בסנהדרין, ע"ש).

'בני יהודה...בני גליל' - נפקא מינה בכל הני, שישתדל אדם לדור בארץ יהודה שהוא מקום מובחר לתורה יותר מגליל (עיון יעקב. וצ"ע אם כוונתו על זמן הגמרא, בעוד היה אולי עדיין הברל בין בני יהודה לבני גליל בדבר זה, או שאפילו בזה"ז שכבר לא נשתיר מהם, מ"מ המקום עצמו מסוגל. וצ"ע).

(ע"ב) 'א"ר אבא אי איכא דמשאל להו לבני יהודה...ידעי שאילינהו...' - יש לפרש בפשט הגמרא שני פירושים:

א. א"ר אבא אי איכא דמשאל להו לבני יהודה...אכוזו תנן או עכוזו תנן, פ"י אם יהיה מישאו שישראל את בני יהודה... ידעי, פ"י היו יודעין, ובאמת שאילינהו, פ"י שאלו אותם, וענו שיש אומרים בא' ויש אומרים בע' (רש"י, פריו בעתו).

ב. א"ר אבא אי איכא דמשאל להו לבני יהודה...אכוזו תנן או עכוזו תנן, פ"י האם יש מי שמוכן לשאול את בני יהודה...? ידעי - פ"י שם חכם, שאילינהו - פ"י שאל אותם, וענו שיש אומרים בא' ויש אומרים בע' (רש"י, וכתב דפירוש רש"י

אינו מובן. ופי' בספר יד בנימין כיון שלפרש"י רבי אבא אמר שאם ישאלו את בני יהודה הם ידעו, והרי שאלו אותם ואמרו את שני הצדדים ולא הוסיפו דבר. אמנם י"ל דעצם זה שענו מידיעה שיש שתי דיעות בדבר - היא ידיעתם).

רשיד"ה בלשון חכמה - לכאורה שייך עוד לעיל לפני ד"ה עלת.

'עלץ בנערה...אחרונית...אמרי לה אשה' - פרש"י: מתה אשתו הראשונה וזו אחרונה. עכ"ל. והקשה המהרש"א מנלן דמתה הראשונה, אולי נשא אחרת עליה? והאחרונים תירצו כמה תירוצים:

א. אם היה נושא שניה על הראשונה, לא היה קורא לה 'אחרונית' אלא 'שנית' (בן יהוידע).

ב. אם לא מתה הראשונה לא היה עושה לה עגמת נפש כ"כ להראות חיבה ועלצה לשניה (בן יהוידע).

ג. כיון שהיתה השניה 'אחרונית' דהיינו כהנת, על כרחך נשא לאחרי פטירת הראשונה, דבחי הראשונה לא היה לוקח כהנת, דהרגילות שהשניה משועבדת לראשונה, ואין מן הראוי דתהיה בת כהן משועבדת (בן יהוידע).

ד. אמרו חז"ל 'אין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו ראשונה', וכיון שאמרו שעלץ, על כרחך הראשונה כבר מתה (הגהות הריעב"ץ).

ה. בערוך (ערך עלץ) משמע דאכן נשאה על אשתו החיה (הגהות מלוא הרועים, והעיר בזה על המהרש"א) ונהנה הערוך שם כתב: היא אשתו אחרונה שכבר נשא אחרת. עכ"ל. ולא כתב שמתה הראשונה. אמנם לשון 'אחרונה' ו'אחרת' משמע שנשאה במקום הקודמת, ודו"ק].

'ואמרי לה מסכתא' - י"מ מסדר קדשים שהיא 'אחרונית' מענייני הקרבנות (רבנו חננאל, הערוך ערך עלץ, רש"י), וי"מ מסדר טהרות שהיא 'אחרונית' האחרונה בש"ס, והיא 'אחרונית' שהוזהרו בני אהרן שלא ליטמא (מהרש"א), וי"מ מסכת עוקצין שהיא האחרונה ממש (הגהות הריעב"ץ), וי"מ תורת כהנים (חידושי המאירי. ובמגדים חדשים ביאר ע"פ התוס' [ברכות יח ע"ב] שתורת כהנים הוא חמור שבספרים. אמנם מלשון גמרא שכתבה 'מסכתא' משמע דאיירי במסכת מהתלמוד ולא בתורת כהנים שהוא מדרש הלכה. ואולי כוונת המאירי ג"כ לסדר קדשים דשייך לקוראו 'תורת כהנים'. עכ"ד).

'אשה תינוקת ותינוק...' - מלבד מה שמעשים אלו הם לפי פשוטם, אפשר עוד לרמוז בהם דרך רמז ותוכחות מוסר (ונביא את ביאור החיד"א בפתח עיניים כאן, והובא בבן איש חי ש"א ריש פר' נצבים, ועוד הוסיף על זה ע"פ מצוות תקיעת השופר וכדלהלן. וע"ע בן יהוידע).

מעשה דאשה הנה ידוע שימי האדם מחולקים לג' חלקים, ימי העליה, ימי העמידה וימי הירידה. התאוות בהבלי ותענוגי העוה"ז כובשות את האדם בימי העליה והעמידה, אך בימי הירידה תשש כוחו ופורש לעשות לו דרך תשובה. וזה המשל שנתארח אצל אכסניה, שהיא העוה"ז, ביום הראשון והשני שהם ימי העליה והעמידה אכל הפולין ולא שייר מהם מאומה, דהיינו ניצל כל תאוותו לעוה"ז. ביום השלישי שהם ימי הירידה שכבר בטל טעמו - משך ידו מן התענוגים, והתחיל לחזור בתשובה, אך כבר הקדיחה תבשילו בחלאים ויסורין רעים. אז שואלת אותו הנשמה: מדוע אינך נהנה מתענוגים? והוא עונה: מלאתי כריסו מהם בימי העליה והעמידה. אומרת לו הנשמה: היה לך למשוך ירך מהם, שמא לא הנחת פאה בראשונים, שהיית צריך לעסוק בתשובה ומע"ט בימי העליה והעמידה (עכ"ד החיד"א, ומוסיף הבן איש חי): וזהו דין השופר שצריך שייראה מכאן ומכאן כשיאחזנו בידו, דהיינו לשייר גם בימי העליה והעמידה מצד זה, ולא רק בימי הירידה מצד זה.

מעשה דתינוקת הנערים שהולכים אחרי 'הזרם' למקומות וענינים שאסורים ללכת, וכשנדרשים לתת הדין על מעשיהם, אומרים: הלא זו דרך כבושה לרבים, כולם הולכים כאן. על זה התשובה: לסטים שכמותכם כבושה, וגזלו את הקב"ה וכנסת ישראל, וכשם שהראשונים ייענשו על זה, גם אתם תענשו (עכ"ד החיד"א, ומוסיף הבן איש חי): וזהו דין השופר, שאם יש לו זכרות בתוכו מתחילת ברייתו - כשור, כי הדרך הזו נכבשה בידי שמים והוורה להיתר, משא"כ אם כולו עצם ואין בו זכרות, והאדם קודח בו ומכינו - פסול [דנקרא קרן], דדרך זו נכבשה בידי אדם, ואין ללכת בדרכי התורה ע"פ דרכים שנכבשו בידי בני אדם אלא מה שכבשה הקב"ה בעצמו בתורתו.

מעשה דתינוק יצר הרע היושב בפרשת דרכים ומייעץ לאדם שמגיע לעוה"ז: יש לך שני דרכים לעוה"ב, אחת קצרה וארוכה - מלאה תענוגות בתענועי הזמן [דרך קצרה - 'להעביר את הזמן ואת החיים'] אבל בסוף היא ארוכה בגיהנם ובגלגולים עד שיתקן כל אשר פגם בנפשו ורוחו ונשמתו. ויש דרך ארוכה וקצרה - קיום התורה והמצוות, אמנם היא קשה וארוכה בעוה"ז, אבל היא קצרה לעוה"ב ומגיע למקומו הצפון לו בגן עדן מיד (עכ"ד החיד"א, ומוסיף הבן איש חי): וזהו מעשה השופר, שתוקעים בפתחו הקצר ויוצא הקול בפתח הארוך, לרמז לחוטאים שהלכו בדרך הקצרה וארוכה - שצריכים לחזור בתשובה.

'שמה לא הנחת פאה בראשונים...משיירין פאה בקערה' - ומדוע באמת לא השאיר רבי יהושע בן חנניה פאה, והלא הלכה פשוטה היא! ונאמרו בזה כמה תירוצים:

- א. סבר שלא להשאיר פאה כדי שתהנה בעלת הבית שהמאכל היה ערב לחיכו (בניהו).
- ב. הפולין לא היו עיקר הסעודה, אלא עיקר הסעודה היה בשר ושאר תבשילין וכדו' ומהם השאיר פאה, ובפולין שבאו לפתיחת התאבון סבר דאין צריכים להשאיר פאה (בניהו).
- ג. כל החיוב להשאיר פאה הוא בשביל השקמ' שיהיה לו ממה לאכול, וסבר שאין שם שקמ' (יד בנימין). ועי' בהגהות הריעב"ץ שהפולין משלו היו, והאשה רק בשלתם. וע"ע מגדים חדשים).
- ד. אינו אלא מהלכות דרך ארץ (מהרש"א, וכתב דאולי אף לא ידעה כלל משום הכי). וע"ע פתח עיניים.

'נשקתיו על ראשו, ואמרתיו לו אשריכם ישראל שכולכם חכמים' - יש להקשות למה אמר כן רק לתינוק, ולא לאשה ולא ולתינוקת (בשלמא לגבי הנשיקה מוכן, אך לגבי האמירה יש להבין). וי"ל בכמה אופנים:

- א. לא רצה לשבח נשים, דדעתן קלה ושמה תזוח דעתן עליהן (בן יהוידע תי"א).
- ב. הן התריסו נגד כבודו, התינוקת אמרה 'לסטים שכמותך' והאשה אמרה 'היה לך...', אבל התינוק לא ביזהו אלא אמר רק דבר חכמה (בן יהוידע תי"ב).
- ג. את דברי האשה והתינוקת הבין מיד, אך את דברי התינוק לא הבין בתחילה, וחשב שהוא טפש, ושוב הבין חכמתו הרבה (בן יהוידע תי"ג).
- ד. שלושת המקרים קרו בסדר השנוי, ובתחילה חשב אך מקרה הוא וכן בשניה, אך אחרי מעשה התינוק, חזקה בתלת, ואמר 'אשריכם ישראל שכולכם חכמים' (נלע"ד [ועי' היטב בבניהו ד"ה לא נצחני וד"ה אשריכם]).

תוד"ה משיירין 'בפרק בן עזאי'

הוא פ"ג ממסכת דרך ארץ, ולנוסחת הגר"א הוא פ"א (כי חיבר ב' פרקים ראשונים ללעיל מסכת כלה), וכן משמע כאן קצת בתוס', ועי' הגהות הגרי"ב שם.

'אל תרבה שיחה עם האשה...היה לך לומר באיזה ללוד' - לא הוכיחתו רק על מה שהאריך בדיבורו, אלא גם על מה שחשב לדבר בלשון יפה ואמר 'באיזו דרך נלך ללוד' כמו שרגילים לדבר בלשון מכובדת, אך טעה בזה שאינו דרך ארץ לומר כן לאשה, כאילו ילך יחד איתה. ולכן אמרה 'אל תרבה שיחה', דהיינו גם הריבוי וגם ה'שיחה' דהיינו צורת הדיבור (בן יהוידע, וע"ע בניהו). ומעין זה כתבו בשם רבי מנדלי מקוצק, וביאר שלכן יוסף הצדיק אמר "וחטאתי לא-להים", אע"פ שגם אשת פוטיפר תחטא, והול"ל "וחטאנו לא-להים", אך לומר כך הוא כבר שיתוף של שניהם ביחד אפילו בדיבור גרידא [אמת ואמונה].

'דהוה גריס בלחישה, בטשה ביה..' - דהנה מעלת צינור הקנה שמוציא את הקול, שלא נפגם מחטא עין הדעת, כי אינו נהנה מאכילה, וכיון שאדם הראשון לא דיבר, רק אכל, ועמד קני' במקומו ללא פגם - לכן עיקר מעלת לימוד התורה הוא בקנה שהוא טהור ונקי מחטא עין הדעת. אבל חוה שפגמה גם בקנה, שהרי דיברה לאדם שיאכל כמש"כ "כי שמעת לקול אשתך", לכן היא לא נצטוה ללמוד תורה, דאינו נאה להן ללמוד תורה בקנה הפגום. ולכן ברוריה שלמדה תורה הרבה - סופה היה שנחנקה [עי' רש"י עכו"ז יח ע"ב ד"ה ואיכאן], אמנם היא סברה בתחילה לתקן את חטא חוה בזה שבעטה בתלמיד שלמד בלחישה (החיד"א בפתח עינים כאן, וסיים: ודוק היטב כי הכל מיוסד בהקדמות אמיתיות מזוהר הקדוש ומהמקובלים. עכ"ל. ועוד כתב כן החיד"א על ענין לימוד התורה של האדם מן הקנה בקול רם - בספרו דברים

אחדים [ריש דרוש יג. וע"ע ככר לאדן מסכת דרך ארץ זוטא סופ"ז, ובבן יהודע להלן דף סג]. והנה זה מכבר כמה שנים שראיתי רק את דברי החיד"א בספרו דברים אחדים שם, ונתקשיתי בדבריו ע"פ מה דאיתא בזוה"ק [תולדות קלז ע"א] ובלקוטי הש"ס להאר"י [מס' ב"ק ח ע"ב מדפי הספר] ובמעבר יבוק [שפת אמת פ"ו] ובספר הברית [ח"א מאמר יא פ"י] ובכה"ח [סי' ש' סוס"ק א] שרק עצם הלזו שבשדרה [שיש קורין אותו 'נסכו' או 'בתואל'] לא נהנה מאכילת עץ הדעת שהרי לא נהנה כלל מאכילה [ע"ש שנחלקו אם לא נהנה מכלום, או שנהנה מסעודות שבת, או שנהנה רק מסעודה רביעית]. ועי' כל הנידון בספרי כרע רבץ עמ' שס והלאה], וכאן מבואר דגם הקנה לא נהנה מאכילת עץ הדעת. וע"ע. וצינתי זאת ב'יוסף דעת' עמ"ס נדה [כז ע"א] חוברת צא עמ' 46, ע"ש. אמנם אחר שראיתי כעת בס"ד את דברי החיד"א בפתח עיניים כאן, שכתב דהאשה כן פגמה בקנה שלה כיון שדיברה בקולה לאדם שיאכל, א"כ י"ל דעדיין נשאר מעלתו של הלזו עליונה על הקנה, ולכן עליו לא נגזרה מיתה ויחיו ממנו לעתיד לבוא כמו שמבואר בכל הספרים [ע"י כרע רבץ שם]. וע"ע ב'יוסף דעת' שם דהבאנו בס"ד עוד סמך לדברי החיד"א הנ"ל בדברי מהר"ח בשער רוח הקודש (לד ע"ב) והביאו מהר"ח פלאגי בספרו רפואה וחיים (פ"ג סוסע"א) על ענין ה'דיבוק' שכתב: כשעולה מתוך הגוף עד הפה לדבר, יעלה כתבנית לזו אחד עגול דרך הצואר מתוך עורף הצואר וכו'. עכ"ל, ע"ש. וא"כ קחזינו קשר בין הלזו לקנה המדבר, וברוך המבין. ואכמ"ל יותר).

דף נד

'אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך משתמרת... שהיה שונה בלחש, לאחר שלוש שנים שכח תלמודו' - נתקשיתי שנים כיצד היו בזמן המשנה והגמרא אנשים שלא ידעו סדר התפילות והברכות בעל פה והיו יוצאים די החזן כמש"כ בתלמוד בכמה מקומות, ואף משמע שרוב העם לא היו בקיאים. ולכאורה לאחר ששמעו כל יום מפי החזן המוציאים ידי חובה, איך זה שלא קלטו בזכרונם, והיום אנו רואים נערים קטנים שכבר מאמירתם מידי יום ביומו זוכרים בעל פה את כל התפילה והברכות! (עי' לדוגמא מעשה דינאי המלך שחיפשו מי שיברך להם, עד שנמצא רבי שמעון בן שטח, והרי לכאורה אכלו כל יום, ואיך לא זכרו ברהמ"ז מה שהיום ילד בגיל חינוך יודע). והלום עלה בדעתי כיון שלא היו מוציאים בפיהם, אלא מתרגלים לשמוע ולצאת ידי חובה, לא זכרו. משא"כ אנחנו שאומרים בפינו בקול כמה פעמים, זוכרים בעל פה. אמנם ע"י בירושלמי (ברכות פ"ד ה"א [כט ע"ב בדפוס וילנא]) דאיתא שם: רבי יונה כד הוה מצלי בכנישתא, הוה מצלי בלחישא. וכד הוה מצלי גו בייתה, הוה מצלי בקלא, עד דילפון בני בייתה צלותיה מיניה. עכ"ל. ואולי היו מוציאים בפיהם בקול ביחד איתו עד שלמדו. ודו"ק.

'שהיה שונה בלחש' - עי' מגדים חדשים כאן אריכות בענין תלמוד תורה בלחש או בקול, ואם מוציא בשפתיו ומשמיע לאזנו מהני או שיש בדוקא לתלמוד בקול רם ממש, ועוד בענין לימוד בהרהור שיש לחלק בין בשעת גירסא לשעת עיון, ע"ש. ומ"מ באתי להעיר פה בקצרה בענין זה על שני מאמרים שנכתבו בנושא זה, בדבר מחלוקת הגר"א והגר"ז אם יוצאים י"ח מצוות ת"ת בהרהור. המאמר הראשון הוא להרמ"צ בקובץ 'המעין' (תשרי תשמ"ג [כרך כג גליון א] עמ' 75) שבו הוא טוען שאין שום הוכחה שהגר"א סובר שיוצאים י"ח בהרהור, והמאמר השני הוא להרמ"פ בקובץ 'מבקשי תורה' (אלול תשנ"ז [כרך ד קובץ כא-כב] עמ' שסג) שבו אדרבה מוכיח שדעת הראשונים כשיטת הגר"א.

הנה, הרמ"פ ב'מבקשי תורה' שם כתב: והגאון יעב"ץ בספר מור וקציעה (סימן מז) כתב ג"כ שהמהרהר בד"ת צריך לברך. עכ"ל הרמ"פ. ויש להוסיף דכ"כ היעב"ץ גם בסידורו (בבית כ"ז - בית התלמוד סעי' ב [בסידור 'בית יעקב' הישן הוא בעמ' רו, ובסידור היעב"ץ החדש מהד' אשכול הוא בעמ' שעט]) וז"ל: הכותב בתורה, וגם המהרהר בה - יש לו לברך כמו שכתבתי בס"ד בחבורי שכן הוא העיקר. עכ"ל. וכל זה נעלם להרמ"צ ב'המעין' שם, דלא זו בלבד שלא הזכיר את היעב"ץ במו"ק ובסידור הנ"ל, עוד כתב בשם היעב"ץ בסידורו (שם לפני"כ, הלכות תלמוד תורה סעי' יב [בסידור בית יעקב הוא בעמ' קפב, ובסידור היעב"ץ החדש מהד' אשכול הוא בעמ' שעד]) שכתב: יזהר להוציא בשפתיו ולהשמיע לאזניו כל מה שלומד וכו' (חוץ מבעת עיון להבין דבר מדבר), וכשלומד בהרהור ויוכל בדבור - אינו יוצא ידי חובת תלמוד תורה, כמו שאינו יוצא בהרהור ידי כל מצוה התלויה בדבור, רק כששומע מהמדבר. עכ"ל הסידור. ונעלם מהרמ"צ ב'המעין' שם דדברים אלו אינם מהיעב"ץ כלל, וכמו שצוין במהד' אשכול הנ"ל באותיות מיוחדות, כמבואר בהקדמתם. ועי' בסידור היעב"ץ המקורי 'עמודי שמים' [גם השמיט משפט 'חוץ מבעת עיון להבין דבר מדבר' הנ"ל].

עוד יש להעיר על הרמ"צ ב'המעין' שם, שבדחתו את 'הטעות בהבנת דברי הגר"א' כלשונו, ציין לביאור הגר"א סי' מז רק לס"ק א וס"ק ט, ואישמיתיתיה לשון הגר"א בס"ק ב, ולכן חשב ששיטת הגר"א אינה מפורשת ורק הדמשק אליעזר שם ביארה, אך ע"ש בדברי הגר"א בס"ק ב, ותמצא שיטתו מבוארת להדיא, שכתב: שיש מצוה בהרהור כדכתיב 'והגית בו יומם ולילה', ומברכים על זה. ע"ש. והם גופא דברי הדמשק אליעזר לקמיה שהעתיק מהגר"א כאן.